

وضعیت تولید دانه‌های روغنی در کشور

کد موضوعی: ۲۵۰

شماره مسلسل: ۹۳۸۸

دی ماه ۱۳۸۷

دفتر: مطالعات زیربنایی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۲.....	مقدمه
۳.....	وضعیت تولید دانه‌های روغنی.....
۸.....	عوامل کاهش سطوح زیر کشت و تولید کلزا.....
۱۰.....	جمع‌بندی.....
۱۱.....	منابع و مآخذ.....

وضعیت تولید دانه‌های روغنی در کشور

چکیده

وابستگی سنگین کشور به واردات روغن نباتی (بیش از ۸۵ درصد) امنیت غذایی جامعه را تهدید می‌کند. این در حالی است که بررسی‌های کارشناسی نشان می‌دهد که امکان تولید دانه روغنی در حد نیاز در کشور وجود دارد. هر چند دانه‌های روغنی معمول در کشور از جمله سویا و آفتابگردان در گذشته توسعه چندانی نیافته و پتانسیل لازم برای تأمین نیاز کشور از طریق آنها وجود ندارد، اما با معرفی دانه روغنی کلزا به زراعت کشور در دهه اخیر، امکان خودکفایی در روغن با استفاده بهینه از امکانات آبی و خاکی کشور فراهم شده است. این زراعت با ویژگی‌های خاص خود با شرایط مختلف آب و هوایی کشور انطباق دارد و سبب پایداری تولید و افزایش عملکرد غلات (گندم، جو و ذرت) در برنامه تناوبی می‌گردد. تولید این دانه روغنی در دهه اخیر در کشور رشد مطلوبی داشته و در سال زراعی ۱۳۸۴-۱۳۸۵ به ۳۰۰ هزار تن رسیده است؛ اما در سال‌های اخیر تولید آن کاهش یافته است. عوامل مدیریتی، قیمت تضمینی نامناسب، تضعیف بخش خصوصی و کاهش حمایت‌های اعتباری دولتی از جمله مهم‌ترین عوامل کاهش تولید محسوب می‌شود.

مقدمه

در بین مواد غذایی بیشترین وابستگی به واردات مربوط به روغن نباتی است. وابستگی حدود ۹۰ درصدی به واردات روغن نباتی امنیت غذایی جامعه را تهدید می‌کند. این در حالی است که بررسی‌های کارشناسی نشان می‌دهد که امکان دستیابی به خودکفایی در این کالای اساسی با بهره‌برداری بهینه از امکانات آبی و خاکی کشور وجود دارد. با تولید دانه روغنی در داخل کشور علاوه بر تولید روغن خوراکی، کنجاله مورد نیاز کشور نیز که بخش عمده آن وارداتی است (حدود ۸۵ درصد) در داخل تولید و مواد اولیه غذای دام و طیور کشور تأمین خواهد شد.

دانه‌های روغنی سویا و آفتابگردان که در گذشته در کشور کشت و کار می‌شد، به علت تابستانه بودن نیاز آبی زیاد و عدم امکان کشت در اقلیم‌های مختلف امکان توسعه چندانی نداشت، اما با معرفی دانه‌های روغنی جدید کلزا به زراعت کشور، محدودیت‌های مذکور برداشته شد. کلزا در تناوب با گندم و برنج در فصول پرباران کشت و کار می‌شود و ضمن تولید مقدار زیادی روغن با کیفیت بسیار عالی، پایداری تولید غلات را تضمین می‌کند. در ده سال گذشته تلاش‌هایی از سوی وزارت جهاد کشاورزی برای توسعه کشت این زراعت به عمل آمده است و با سرعت رشد نسبتاً مطلوب، سطح زیر کشت آن در سال ۱۳۸۵ به حدود ۲۰۰ هزار هکتار رسید؛ اما در دو سال گذشته سطح زیر کشت و تولید این محصول روند نزولی پیدا کرده است.

وضعیت تولید دانه‌های روغنی

توجه به توسعه کشت دانه‌های روغنی در کشور از سال ۱۳۴۰ با توسعه کشت پنبه آغاز شد و در سال ۱۳۴۶ با تأسیس شرکت توسعه کشت دانه‌های روغنی، زراعت آفتابگردان و سویا در کشور توسعه یافت. سطوح زیر کشت و تولید دانه‌های روغنی در سال‌های اولیه افزایش قابل توجهی داشت و در ادامه پس از انقلاب اسلامی دچار نوسان‌های زیادی گردید. تولید سویا در بیشترین مقدار به ۲۲۰ هزار تن و تولید آفتابگردان نیز در بیشترین مقدار به ۷۴ هزار تن رسیده است. توقف رشد تولید دانه‌های روغنی و افزایش سریع مصرف روغن نباتی در کشور سبب شد درصد خودکفایی در این کالاهای اساسی از ۷۶/۱ درصد در سال ۱۳۴۰ به کمتر از ۱۰ درصد در سال ۱۳۷۸ برسد. در اوایل دهه ۱۳۷۰، وزارت کشاورزی سابق موضوع افزایش تولید دانه‌های روغنی را به صورت جدی در برنامه کار خود قرار داد و طرح توسعه کشت دانه‌های روغنی را بر محوریت کشت کلزا تهیه کرد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که مهم‌ترین عامل عدم توسعه کشت دانه‌های روغنی در کشور، نوع دانه‌های روغنی معمول در زراعت کشور است. دانه‌های روغنی سویا و آفتابگردان به دلیل تابستانه بودن و نیاز به آب تابستانه، پتانسیل تولید زیادی ندارند. به عبارتی به دلیل تنوع زیاد کشت‌های تابستانه و رقابت شدید در مصرف آب، امکان توسعه کشت دانه‌های روغنی تابستانه در سطح وسیع وجود ندارد. برای تأمین حجم زیاد دانه روغنی مورد نیاز کشور باید زراعتی که متناسب با شرایط اقلیمی کشور بوده و در طی فصول پر باران کشت و برداشت می‌شود و از نزولات جوی استفاده می‌کند، ترویج شود. بنابراین زراعت کلزا عملاً از سال ۱۳۷۳ با هدف دستیابی به خودکفایی

در روغن نباتی و پایداری تولید گندم در کشور شروع شد. از سال ۱۳۷۸ اعتبار خاصی در تبصره‌های قانون بودجه برای توسعه کشت آن لحاظ گردید. در این سال طرح جامعی برای توسعه کشت سریع آن تدوین شد.

هدف طرح مذکور توسعه کشت کلزا تا سطح ۷۵۰ هزار هکتار در یک برنامه ۱۰ ساله و دستیابی به تولید ۲,۱۱۰,۰۰۰ تن دانه روغنی در پایان برنامه یعنی در سال ۱۳۹۳ بود. این طرح در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مسکوت ماند و به تصویب نرسید و الزامات آن فراهم نشد. با وجود این توسعه کشت کلزا در سال‌های اولیه با سرعت مناسبی انجام شد و در سال زراعی ۱۳۸۴-۱۳۸۵ سطوح زیر کشت آن به حدود ۱۹۰ هزار هکتار و تولید دانه به حدود ۳۰۰ هزار تن رسید. آمارها نشان می‌دهد که رشد توسعه کشت این زراعت در سال زراعی ۱۳۸۵-۱۳۸۶ متوقف و در سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ سطوح زیر کشت آن ۳۵ درصد کاهش یافته است و پیش‌بینی می‌شود تولید دانه کلزا در سال جاری حدود ۵۰ درصد کاهش یابد (جدول ۱).

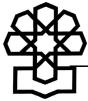
جدول ۱. تولید دانه‌های روغنی و روغن نباتی در داخل کشور در سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۸۷ (واحد: تن)

سال	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
معمول											
کلزا	۵۶۸۸	۴۰۷۵	۱۷۰۱۰	۶۸۰۴	۱۲۷۰۴	۱۱۲۶۳	۱۰۶۰۰۰	۲۲۱۱۲	۲۹۳۳۹	۳۱۲۰۰۰	۱۵۰۰۰۰
گلرنگ	۲۹	۶۸	۲۱۸	۱۶۵	۶۹۸	۶۰۰	۸۲۳	۲۵۰۰	۴۵۰	۱۰۶۲	۴۰۰۰
سویا	۱۳۳۹۳	۲۸۸۲۹	۱۵۹۱۹	۲۰۲۶۰	۱۴۰۹۸	۱۵۰۰۰	۲۲۲۵۰	۲۳۲۵۰	۱۵۰۰۰۰	۲۱۲۶۰	۱۷۰۰۰۰
آفتابگردان	۵۳۲۵۵	۳۹۶۲۴	۲۲۹۱۷	۱۱۲۳۸	۳۳۸۱۱	۲۵۰۰۰	۳۳۰۰۰	۲۳۲۵۰	۱۹۲۷۵	۲۱۲۶۰	۱۷۰۰۰۰
پنبه‌کله	۳۳۰۲۰	۳۶۰۴۳	۳۶۱۵۰	۲۹۷۵۰	۱۷۵۰۰۰	۲۳۲۵۷	۳۳۹۱۹	۲۰۰۰۰	۱۱۰۰۰۰	۱۷۶۰۰	۲۰۰۰۰
جمع	۳۳۷۵۳۱	۴۵۸۲۰۳	۲۱۳۳۲۵	۷۰۰۰۷	۲۳۳۳۸۱	۲۵۸۸۷۹	۵۲۳۳۵۵	۶۶۶۱۱۲	۵۶۶۲۴۳	۱۷۲۶۹۱	۳۳۳۰۰۰

منبع: معاونت زراعت و وزارت جهاد کشاورزی.

توضیح: اینکه حدود ۱۰ هزار تن در سال از دانه کتخ تولیدی به صورت کارگاهی روغن‌گیری شده که عمدتاً به مصارف شیمیایی رسیه و در آمار فوق لحاظ نشده است.

* مقدار روغن با اعمال ضرایب استحصال روغن از دانه محاسبه شده است.

لازم به ذکر است که تولید این دانه روغنی در سه سال اخیر در جهان حدود ۴۰ درصد افزایش یافته است. دانه کلزا پس از سویا و نخل روغنی سومین منبع تأمین‌کننده روغن نباتی در جهان است. توسعه کشت دانه روغنی کلزا در کشور به دلیل ویژگی‌های خاص از توجیه فنی و کارشناسی بسیار بالایی برخوردار است. برخی از مزایای این زراعت عبارت‌اند از:

- زراعتی زمستانه (پاییزه) است و امکان استفاده از نزولات فصول پرباران را دارد.
- زراعت تناوبی بسیار مناسبی برای غلات است. حدود ۷۰ درصد سطوح زیر کشت گیاهان زراعی کشور به غلات (گندم و جو) اختصاص دارد و گندم و جو معمولاً بدون رعایت تناوب و به صورت کشت پی‌درپی و یا به صورت غلات - آیش - غلات کشت می‌شود. زراعت کلزا با ورود به این برنامه کشت به دلیل ویژگی‌های خاص خود باعث افزایش ۲۰ الی ۲۵ درصدی در عملکرد و تولید گندم و جو می‌شود.
- کنترل آفات، بیماری‌ها و علف‌های هرز در برنامه تناوبی غلات، کلزا به راحتی انجام می‌شود و نیاز به مصرف سموم به شدت کاهش می‌یابد.
- توسعه زراعت کلزا باعث استفاده بهینه از منابع آب و خاک شده و کاهش سطح زیر کشت و محصول دیگری را به دنبال نخواهد داشت.
- عرصه‌های تعریف شده جهت کشت کلزا در کشور در طرح افزایش تولید دانه‌های روغنی عبارت‌اند از:
- کشت کلزا در اراضی شالیزار بعد از برداشت برنج: زراعت کلزا در این عرصه استفاده بهینه از منابع آب و خاک در دوره‌ای از سال است که بلااستفاده رها می‌شود و جای هیچ زراعتی را نمی‌گیرد.

- کشت کلزا در اراضی دیم در سال آیش غلات (در استان‌های شمالی و غربی کشور): در این عرصه نیز کلزا در سال آیش کشت می‌شود و جای زراعت دیگری را اشغال نمی‌کند و اثر تناوبی بسیار مطلوبی به دنبال دارد.

- کشت در برنامه تناوب غلات آبی: نتایج تحقیقات در داخل و خارج از کشور نشان داده است که کشت کلزا در تناوب غلات باعث می‌شود که تولید غلاتی که بعد از کلزا کشت می‌شود ۲۰ الی ۲۵ درصد افزایش یابد. بنابراین با فرض کاهش سطح زیر کشت گندم به میزان ۲۰ الی ۲۵ درصد، میزان تولید غلات کاهش نمی‌یابد و علاوه بر پایداری تولید گندم مقدار زیادی دانه روغنی کلزا نیز تولید خواهد شد.

سطح زیر کشت، عملکرد و تولید دانه‌های روغنی در پایان برنامه در طرح تولید دانه‌های روغنی به شرح جدول ۲ است.

جدول ۲. سطح زیر کشت، عملکرد و تولید دانه‌های روغنی در پایان برنامه ده‌ساله

ردیف	نام محصول	سطح زیر کشت (هکتار)	عملکرد (کیلوگرم در هکتار)	تولید (تن)
۱	کلزا	۷۵۵,۰۰۰	۲,۰۹۴	۱,۵۸۱,۰۰۰
۲	سویا	۱۳۲,۰۰۰	۲,۳۷۵	۳۱۳,۵۰۰
۳	آفتابگردان	۱۰۰,۰۰۰	۱,۲۴۰	۱۲۴,۰۰۰
۴	گلرنگ	۲۹,۰۰۰	۸۶۹	۲۵,۲۰۰
۵	کنجد	۶۲,۰۰۰	۱۰۶۹	۶۶,۳۰۰
	جمع	۱,۰۷۸,۰۰۰	۱,۹۵۷	۲,۱۱۰,۰۰۰

مأخذ: طرح تولید دانه‌های روغنی، معاونت زراعت وزارت جهاد کشاورزی.

عوامل کاهش سطوح زیر کشت و تولید کلزا

۱. عدم افزایش قیمت خرید تضمینی کلزا متناسب با محصولات مشابه مانند گندم زراعت گندم و کلزا در بسیاری جهات از جمله دوره کاشت تا برداشت (پاییز تا اوایل تابستان)، نوع ادوات و ماشین‌آلات مورد نیاز و هزینه‌های تولید با هم مشابه هستند. بنابراین کشاورزان در تصمیم‌گیری در مورد الگوی کاشت معمولاً این دو زراعت را از نظر سوددهی با هم مقایسه می‌کنند. هزینه‌های تولید این دو زراعت تقریباً برابر است و عملکرد (تولید در واحد سطح) گندم در اکثر مناطق و شرایط اقلیمی دو برابر کلزاست. بنابراین قیمت خرید کلزا از کشاورز می‌بایست دو برابر گندم باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد (جدول ۳) که شاخص قیمت تضمینی خرید گندم (در مقایسه با سال ۱۳۷۶) در سال‌های اخیر همواره از شاخص قیمت کلزا بیشتر بوده است و قیمت خرید کلزا کمتر از دو برابر قیمت خرید گندم بوده است.

۲. عدم حمایت از بخش خصوصی

امور خرید دانه‌های روغنی و همچنین تولید بذر دانه‌های روغنی در گذشته توسط بخش خصوصی (شرکت توسعه کشت دانه‌های روغنی) به نمایندگی از طرف کارخانه‌های روغن نباتی انجام می‌شد. شرکت مذکور ضمن عقد قرارداد کشت با کشاورزان با ارائه خدمات کارشناسی، فنی و تأمین بخشی از نهاده‌ها، محصول تولیدی را خریداری و به کارخانه‌های روغن نباتی تحویل می‌داد همچنین امور تولید و توزیع بذر بین کشاورزان را نیز انجام می‌داد. خرید دانه‌های روغنی از سال ۱۳۸۵ به سازمان تعاونی روستایی واگذار شد و همچنین امر تهیه و توزیع بذر دانه‌های

روغنی از سال ۱۳۸۶ به شرکت خدمات حمایتی واگذار گردید و به نوعی فعالیت بخش خصوصی در این عرصه محدود شد.

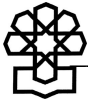
۳. کاهش حمایت‌های دولتی از توسعه کشت کلزا

در سال ۱۳۸۲ سطح زیر کشت کلزا حدود ۸۰ هزار هکتار و اعتبارات هزینه‌ای تخصیص داده شده به آن حدود ۳۸ میلیارد ریال بود. در سال ۱۳۸۶ سطح زیر کشت به ۲۱۰ هزار هکتار رسید و اعتبارات هزینه‌ای تخصیص داده شده به آن به ۱۴/۵ میلیارد ریال کاهش یافت.

جدول ۳. مقایسه قیمت‌های تضمینی کلزا، گندم و شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی

سال	گندم		کلزا	
	قیمت تضمینی (کیلوگرم/ریال)	شاخص قیمت تضمینی گندم (۱۰۰=۱۳۷۶ درصد)	قیمت تضمینی (کیلوگرم/ریال)	شاخص قیمت تضمینی کلزا (۱۰۰=۱۳۷۶ درصد)
۱۳۷۷	۶۰۰	۱۲۵	۱۲۰۰	۱۱۴/۳
۱۳۷۸	۶۷۲	۱۴۰	۱۴۰۰	۱۳۳/۳
۱۳۷۹	۸۷۵	۱۸۲/۳	۱۸۰۰	۱۷۱/۴
۱۳۸۰	۱۰۵۰	۲۱۸/۷	۲۰۵۰	۱۹۵/۲
۱۳۸۱	۱۳۰۰	۲۷۰/۸	۲۵۰۰	۲۳۸
۱۳۸۲	۱۵۰۰	۳۱۲/۵	۲۸۳۰	۲۶۹/۵
۱۳۸۳	۱۷۰۰	۳۲۵/۳	۳۱۱۰	۲۹۶/۲
۱۳۸۴	۱۸۷۰	۳۸۹/۶	۳۴۲۰	۳۲۵/۷
۱۳۸۵	۲۰۵۰	۴۲۷	۳۷۰۰	۳۵۲/۴
۱۳۸۶	۲۰۵۰	۴۲۷	۳۷۰۰	۳۵۲/۴

مأخذ: هزینه تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

جمع‌بندی

بالاترین میزان وابستگی در عرصه مواد غذایی مربوط به روغن نباتی است و در حال حاضر بیش از ۸۵ درصد روغن نباتی مصرفی از خارج وارد می‌شود.

تجارب داخلی و خارجی نشان می‌دهد که توسعه کشت دانه روغنی کلزا می‌تواند روغن مورد نیاز کشور را در داخل تأمین و خودکفایی کامل را فراهم سازد. لازم به ذکر است که این روغن دارای کیفیت بسیار مطلوب است و به سلامت جامعه کمک خواهد کرد. توسعه کشت دانه روغنی کلزا با بهره‌وری بهینه از امکانات آبی و خاکی موجود باعث کاهش تولید سایر محصولات نمی‌شود و علاوه بر آن باعث پایداری تولید غلات مخصوصاً گندم شده و از مصرف سموم خواهد کاست.

با عنایت به اینکه زراعت کلزا زراعتی به نسبت جدید و ناشناخته برای زارعین است توسعه کشت آن نیاز به سرمایه‌گذاری و حمایت‌های دولتی دارد و تنها در قالب یک برنامه مدون، ساختار منسجم و با پشتوانه مالی قوی و مدیریتی توانمند امکان‌پذیر است.

توسعه کشت این زراعت طی دهه اخیر در کشور رشد مطلوبی داشت؛ اما طی دو سال اخیر، رشد متوقف و روندی نزولی یافته است. بنابراین با توجه به موارد ذکر شده برای توسعه کشت دانه‌های روغنی موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

۱. تهیه، تصویب و اجرای طرحی جامع جهت توسعه کشت و افزایش تولید دانه‌های روغنی در کشور با تکیه بر مشارکت بخش خصوصی،

۲. تعریف چارت سازمانی واحد مجری طرح با مشارکت تمام بخش‌های ذی‌ربط

شامل بخش‌های کشاورزی، صنعتی، حمایتی و قانون‌گذاری و با هدایت شورای عالی

دانه‌های روغنی متشکل از مقامات ارشد وزارتخانه‌های جهاد کشاورزی، صنایع و معادن، بازرگانی و بهداشت و درمان،

۳. اختصاص اعتبارات ویژه و کافی به طرح،

۴. اختصاص اختیارات قانونی ویژه به واحد مجری طرح.

منابع و مآخذ

۱. طرح تولید دانه‌های روغنی کشور (۱۳۸۴-۱۳۹۳)، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۲.
۲. بی‌نام، گزارش‌های اداره کل پنبه و دانه‌های روغنی ایران.
۳. خرید تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۴. کانولا چیست؟، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۹۳۸۸

عنوان گزارش: وضعیت تولید دانه‌های روغنی در کشور

Report Title: Analysis of Oilseeds Production in Iran

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه کشاورزی)

تهیه و تدوین: عباس دهشیری

همکار: الهه سلیمانی

ناظر علمی: حسین صفایی

متقاضی: احمد توکلی (رئیس مرکز پژوهش‌ها)

ویراستار تخصصی: الهه سلیمانی

ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها:

۱. دانه‌های روغنی (Oilseeds)

۲. روغن نباتی (Vegetable Oil)

تاریخ انتشار: ۱۳۸۷/۱۰/۱